

برساخت «اصالت»

مطالعه‌ی انتقادی تاریخ اجتماعی ایران

از دریچه‌ی موسیقی (۱۳۵۸-۱۲۹۴)

برساخت «اصالت»

مطالعه‌ی انتقادی تاریخ اجتماعی ایران از
دریچه‌ی موسیقی (۱۳۵۸-۱۲۹۴)

آیدین آریافر

سرشناسه: آریافر، آیدین، ۱۳۶۹ -
عنوان و نام پدیدآور: بر ساخت «اصالت»، مطالعه‌ی
انتقادی تاریخ اجتماعی ایران از دریچه‌ی موسیقی
۱۲۹۴ - ۱۳۵۸ / آیدین آریافر.

مشخصات نشر: تهران: انتشارات برج، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۴۰۸ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۶۹۶-۶۰-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

موضوع: موسیقی ایرانی - جنبه‌های اجتماعی - تاریخ
Music, Iranian -- Social aspects History

موضوع: موسیقی ایرانی - تاریخ - قرن ۱۴

Music, Iranian - History - 20th century

موسیقی - ایران - جنبه‌های اجتماعی

Music - Social aspects - Iran

موسیقیدانان ایرانی - قرن ۱۴

Musicians - Iran - 20th century

اصالت در هنر - اصالت در هنر

Originality in art

رده‌بندی کنگره: ML۳۴۴

رده‌بندی دیویی: ۷۸۹/۹۶۴

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۹۲۹۲۵۳۴

بر ساخت «اصالت»

مطالعه‌ی انتقادی تاریخ اجتماعی ایران

از دریچه‌ی موسیقی (۱۳۵۸-۱۲۹۴)

نویسنده: آیدین آریافر

ویراستار: مه‌رمان موسوی

طراح جلد: استودیو جریان

طراح گرافیک: شیما هاشمی

ناظر چاپ: سینا برازوان

نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۳

تیراژ: ۷۵۰ نسخه

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۶۹۶-۶۰-۰

نشر برج
BORJ

آدرس: تهران، میدان فاطمی، خیابان بیستون،

کوچه‌ی دوم الف، پلاک ۹، طبقه‌ی اول.

سندوق پستی: ۱۴۳۱۶۵۳۷۶۵ تلفن: ۸۸۹۹۸۶۲۲

• همه‌ی حقوق چاپ و نشر انحصاراً برای نشر برج محفوظ است.

• نشر برج شاخه‌ی بزرگ‌سال نشر هوپا است.

• استفاده از متن این کتاب، فقط برای نقد و معرفی و در قالب بخش‌هایی از آن، مجاز است.

به یاد گرامی پدرم و حضور ارجمند مادرم

فهرست

مقدمه	۱۱
کنگره‌ی بین‌المللی موسیقی تهران	۲۳
در کنگره چه گذشت؟	۲۳
مقاومت هم‌زمان	۳۱
عارف، بی‌چون و چرا شاعر ملی ایران	۴۰
فتوای من: «همین است که هست»	۴۲
تفاضات سفر مهاجرت	۴۸
«دواسبه با زبان فارسی»	۵۵
ناخرسندی‌های ایدئولوژی براندازانه	۶۵
کلنل موسیقی‌دان	۷۲
خطابه‌های ۱۳۰۴	۷۲
نزاع میان فرزندان انقلاب مشروطه	۷۸
اعتیاد به افیون ممنوع	۸۴
نگریستن درون مفاک، بازخوانی عارف	۸۹
وزیری، میان‌پرده‌ی موسیقایی	۹۸
«ابتدال»	۱۱۵
رادیو، هنرستان، کافه	۱۱۵
«ابتدال» در موسیقی چگونه در دهه‌های ۱۳۲۰ و ۱۳۳۰ مفهوم‌پردازی شد؟	۱۲۶
«اندوه» و «شکست»؛ تاریخ چیزی نیست جز تکرار همیشه-همان	۱۳۹
چهره‌های پشت‌صحنه‌ی پرده‌ی جدید	۱۵۲
دانشمند گرانمایه‌ی غربی	۱۵۲
شورش‌ی مرتجع	۱۶۰
مارکسیست تواب	۱۶۷
کوران کودتا و سامان جدید دولت-ملت	۱۷۹
تبیین جامعه‌شناختی موضوع	۱۷۹

۱. چرخش کودتایی	۱۸۱
۲. نمایی عمومی از حذف نیروهای اجتماعی در پی کودتا	۱۸۴
۳. مسئله‌ی هژمونی و انتگراسیون	۱۹۰
برساخت «اصالت»	۲۰۶
۱. اصالت و ابتدال	۲۰۷
۲. اصالت به‌مثابه‌ی عرفان	۲۱۳
۳. اصالت یعنی مرکز	۲۲۴
۴. اصیل یعنی خالص	۲۳۷
مرکز حفظ و اشاعه‌ی موسیقی در ایران	۲۴۲
۱. کتاب صفوت، ریاست مرکز	۲۴۲
۲. نورعلی‌خان برومند، استاد کامل	۲۵۸
بازصورت‌بندی اجتماعی «اصالت» و نطفه‌های تضاد درون گفتار آن	۲۷۵
آغاز تضاد، آغاز گسست، پیش به‌سوی انقلاب	۲۷۹
موسیقی «اصیل» در بزنگاه انقلاب ۱۳۵۷	۲۹۲
مطالعه‌ی موردی سوژه‌ی «اصیل» تراز: محمدرضا شجریان	۲۹۶
صف‌آرایی «اصالت» و «ابتدال» در ماه‌های منتهی به انقلاب	۳۰۴
دشواری‌ها و تنازعات موسیقی و موسیقی‌دانان در ماه‌های نخست انقلاب	۳۲۲
تبیین هم‌نشینی گفتار «اصالت» و گفتار «انقلاب اسلامی»	۳۳۸
۱. گفتار مذهب‌یون در ارتباط با موسیقی	۳۳۸
۲. گفتار تاریخی موسیقی	۳۴۱
۳. ایدئولوژی و خط‌مشی حزب توده	۳۴۵
مطالعه‌ی مختصر سه اثر از محمدرضا لطفی: چاووش‌ها، در میانه‌ی برابری و پروپاگاندا	۳۵۶
مؤخره	۳۶۶
منابع	۳۷۳
نمایه	۳۸۹

مخاطبان گرامی

می توانید کد چاپ شده را با تلفن همراه خود اسکن کنید تا برای درک بهتر قطعاتی که نویسنده به آن‌ها اشاره کرده و در متن با علامت **۱** مشخص شده است به موسیقی مورد بحث دسترسی داشته باشید.
لینک قطعات موسیقی در این جا نیز در دسترس است:

<https://ffo.ir/TraditionalMusic>

مقدمه

کتاب حاضر موسیقی را از دیدگاه جامعه‌شناسی تاریخی موضوع تحقیق قرار داده است. هدف از نوشتن آن آشکار ساختن ابعادی از تاریخ اجتماعی ایران به‌میانجی موسیقی بوده است. خود موسیقی نیز به‌واسطه‌ی مطالعه‌ی زندگی اجتماعی این هنر و همچنین موسیقی‌دانان مورد بحث قرار گرفته است. شخصیت اصلی این کتاب موسیقی «اصیل» است که بسیاری از مخاطبان آن را با نام موسیقی «سنتی» می‌شناسند. موسیقی «اصیل» یکی از نام‌های موسیقی کلاسیک ایرانی است که تاریخی کم‌وبیش شصت‌ساله دارد و موسیقی‌دانان مشهور آن –مانند محمدرضا شجریان، محمدرضا لطفی، حسین علیزاده، پرویز مشکاتیان، شهرام ناظری– به‌رغم تفاوت‌هایشان برای بسیاری از ایرانیان آشنا هستند. حقیقت آن است که این موسیقی‌دانان نمایندگان جریان اصلی موسیقی ایرانی، دست‌کم در دوران بعد از انقلاب ۱۳۵۷، بوده‌اند و تلقی خاصی از موسیقی ایرانی را وارد تاریخ کرده‌اند که من از آن با عنوان «اصیل» نام می‌برم. «اصالت» مهم‌ترین، پرتکرارترین و مسئله‌دارترین مفهومی است که زندگی اجتماعی و تاریخی این جریان به‌میانجی آن آشکار می‌شود. اما مفهوم «اصالت» تاریخی دیرینه‌تر از شصت سال اخیر و ابعادی و رای‌تداعی‌های صرف موسیقایی آن دارد. ردّ پای این مفهوم را می‌توان در اولین تأملات تاریخی در عصر مشروطه و تمام دوران پهلوی، انقلاب ۱۳۵۷ و حتی امروز شناسایی کرد. اما چرا مفهوم «اصالت» تا این حد –به‌گمان من– مهم و مسئله‌دار است؟

«اصالت»، در نگاه نخست، مفهومی مثبت و هم‌زمان مبهم است. اطلاق صفت

«اصیل» به یک شخص یا اثر هنری تداعی‌های مثبتی درباره‌ی آن ایجاد می‌کند. با این حال، «اصالت» تعریف مشخصی ندارد و می‌تواند معانی گوناگونی را تداعی کند. واقعیت این است که مفهوم «اصالت» نیز مانند بسیاری از دیگر مفاهیم ایدئولوژیک، هم‌زمان با ایجاد اتوریته، لایه‌های معنایی عمیق خود را پنهان می‌سازد. هدف از نوشتن این کتاب مرئی کردن همین لایه‌های معنایی و به چالش کشیدن اتوریته‌ی مفهوم «اصالت» است. مرجعیت و اقتدار موسیقی «اصیل» در دهه‌های ابتدایی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ نقطه‌ی آغازین شکل‌گیری این مسئله برای من بوده است. این واقعیت تاریخی که بخش اعظم موسیقی‌های پیشین به تدریج پس از انقلاب ممنوع شد اما موسیقی «اصیل» به حیات و رشد خود ادامه داد مسئله را برای من از قضا پیچیده‌تر و بغرنج‌تر کرد، به خصوص اگر به این نکته توجه کنیم که ریشه‌ی پیدایش این موسیقی به نهادهای فرهنگی عصر پهلوی در دهه‌ی ۱۳۴۰ بازمی‌گردد و استمرار و بالیدن آن در دامان انقلاب بیانگر نوعی «تداوم در عین گسست» است. در طول تحقیق در مورد حیات اجتماعی مفهوم «اصالت»، بارها به لحظات مختلفی از تاریخ موسیقی پرتاب شدم و پاره‌هایی از آن در نظرم برجسته‌تر شد. برای مطالعه‌ی ریشه‌های تأسیس نهاد موسیقی «اصیل»، دهه‌ی ۱۳۴۰ برایم اهمیت یافت؛ و برای فهم آن، دهه‌ی ۱۳۳۰ و دوران بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ برجسته شدند. برای فهم فضای غالب موسیقی در این دهه‌ها، به تحقیق در مورد علینقی وزیری و میرانش (از ۱۳۰۳ تا دهه‌ی ۱۳۳۰) مشغول شدم و، برای نمایش جایگاه تاریخی وزیری، مطالعه‌ی جدل‌های او با ابوالقاسم عارف قزوینی را ضروری دانستم. عارف سپس خود تبدیل به چهره‌ی تاریخی جذابی برای این کتاب شد، به خصوص که اولین نسخه از «اصالت» موسیقایی را به میانجی آرای او یافتم. نکته‌ی جالب برایم ارجاع جریان موسیقی «اصیل» در دهه‌ی ۱۳۴۰ به عارف و ایده‌هایش در معنایی جدید بود؛ گویی مفاهیم در طول تاریخ در یک دایره‌ی نامرئی به یکدیگر می‌رسیدند و هر بار به شکل جدیدی آشکار می‌شدند. اما بحرانی‌ترین لحظه برای من کماکان انقلاب بود: تبیین نسبت موسیقی «اصیل» با انقلاب ۱۳۵۷ و روایت آن چه بر سر موسیقی در طول انقلاب آمد مسئله‌ای بود که همواره مرا به فکر فرومی‌برد. در طول تحقیق، متوجه تداوم بسیاری از گزاره‌ها و لایه‌های

معنایی عمیقی شدم که سالیان طولانی در تاریخ معاصر موسیقی در ایران پروراندند شده بودند و در زمان انقلاب به‌نحو دیگری وارد عمل شدند.

کتاب با گزارش برگزاری کنگره‌ی بین‌المللی موسیقی تهران در ۱۳۴۰ آغاز می‌شود. این کنگره، که اداره‌ی کل هنرهای زیبا بانی آن است، پذیرای تعداد زیادی از موسیقی‌دانان و شرق‌شناسان عمدتاً اروپایی می‌شود. نتایج کنگره در قالب توصیه‌هایی به مسئولان و موسیقی‌دانان ایرانی منتشر می‌شود و این موضوع مقاومت‌هایی را در میدان موسیقی ایران برمی‌انگیزد. کنگره یکی از لحظات مهم برآمدن گفتار^۱ «اصالت» در موسیقی است که مستقیماً از بالا و در تقاطع شبکه‌ای از نخبگان دستگاه فرهنگی پهلوی و شرق‌شناسان اروپایی ظاهر می‌شود. نسبت پیچیده‌ی موسیقی‌دانان ایرانی با «جهان» موسیقی، ترسیم موقعیت موسیقی «ایرانی» در نسبت با دولت، ظهور بخشی از مهم‌ترین مسائل و گزاره‌های تاریخی موسیقی ایران و جدل‌ها بر سر آن، همه و همه، با مطالعه‌ی کنگره‌ی بین‌المللی موسیقی تهران رؤیت‌پذیر می‌شوند. روایت کنگره را به این دلیل برای آغاز این کتاب برگزیدم که به‌نحوی فشرده بیانگر گذشته و آینده است؛ گذشته‌ی موسیقایی یعنی میراث علینقی وزیری که کنگره بنیادی‌ترین اصول آن را نفی می‌کند، و آینده نیز زمینه‌ی ظهور جریان موسیقی «اصیل» را در چند سال بعد فراهم می‌آورد. کنگره همچنین «اصالت» را به‌خوبی در میان تمام «دیگری»‌هایش تصویر می‌کند و از این‌رو به‌شکلی غریب پیشگوی وقایعی است که در طول انقلاب بر موسیقی ایران می‌گذرند. روایت کنگره برای نخستین بار خواننده را با تعدادی از شخصیت‌های اصلی این کتاب آشنا می‌کند: آلن دانیلو، شرق‌شناس فرانسوی که سایه‌ی عقایدش سال‌ها بر میدان موسیقی ایران سنگینی می‌کند؛ فرح پهلوی، که کنگره در حضور او افتتاح می‌شود و حمایت خود و نزدیکانش از موسیقی «اصیل» بر سرنوشت آن اثر می‌گذارد؛ زاون هاکوپیان، مدیر مجله‌ی موسیقی، که از دهه‌ی ۱۳۳۰ مدافع «اصالت» در موسیقی است؛ و مخالفان کنگره که عمدتاً متأثر از جریان وزیری هستند؛ موسیقی‌دانانی همچون روح‌الله خالقی و حسین دهلوی.

۱. در این کتاب، «گفتار» همواره معادلِ discourse (گفتمان) به کار رفته است.

در فصل بعدی، عارف قزوینی را در مرکز تحقیق قرار داده‌ام. عارف شخصیت پیچیده و متناقضی است که برای بار نخست شکلی از «اصالت» را در موسیقی ایرانی تئوریزه می‌کند. در فصل مربوط به عارف، کوشیده‌ام نسبتی میان تجربه‌ی تاریخی و زیسته‌ی عارف و عقاید و جهت‌گیری‌هایش برقرار کنم و نیمه‌ی پایانی زندگی‌اش را، در میان دشواری‌های تاریخی، سیاسی و اجتماعی اواخر دوران قاجار، به نخستین لحظه از ظهور «اصالت» در موسیقی متصل کنم. بررسی موشکافانه‌ی تجربه‌ی بغرنج و خاص سوژه‌ی ایرانی در جنگ جهانی اول، بحرانی شدن مفهوم «ایران» و مرزهای سرزمینی، و تنازعات «ملی»، «نژادی» و موسیقایی میان شاعر «ملی» و «دیگری»‌هایش موضوعات این فصل هستند. درگیری‌های عارف در اواخر عمر با چهره‌ی قدرتمند و نوظهور موسیقی یعنی وزیری موضوع دیگر این فصل است. شرح این درگیری‌ها را در این فصل و فصل بعد از آن به‌نحوی مکمل ارائه کرده‌ام و نشان داده‌ام چگونه مداخله‌ی عارف، در این لحظه از تاریخ، هم‌زمان با نوعی مقاومت در برابر ظهور نظم رضاخانی، عناصری خطرناک و واپس‌رونده را وارد گفتار «اصالت» می‌کند و چگونه سرگذشت تلخ زندگی «شاعر ملی» یکی از نخستین تصاویر زمین تاریخی موسیقی در ایران بعد از مشروطه را رؤیت‌پذیر می‌کند.

در فصل «کلنل موسیقی‌دان»، ظهور علینقی وزیری در جایگاه مرکزی و تبدیل شدنش به مرجعیت موسیقی در آستانه‌ی پدید آمدن نظم رضاخانی را توضیح می‌دهم. وزیری از چند جنبه برای این کار اهمیت دارد. او به‌شکل متناقضی هم با صورت‌بندی عارف از «اصالت» درگیر می‌شود و هم خود گزاره‌هایی را وارد تاریخ موسیقی ایران می‌کند که بعدتر به خدمت صورت‌بندی نهایی موسیقی «اصیل» درمی‌آیند. در این فصل، عارف و وزیری به‌عنوان دو تن از فرزندان انقلاب مشروطه نمایان می‌شوند که تبار و منشأ متفاوتی دارند و همین تفاوت‌چهره‌ها و موقعیت‌های گوناگون سوژه‌ی ایرانی در اوایل قرن چهاردهم شمسی را به‌میانجی موسیقی رؤیت‌پذیر می‌کند. نسبت موسیقی‌دانان ایرانی با دولت یکی دیگر از موضوعات این فصل است.

فصل بعدی را به مطالعه‌ی موسیقی وزیری اختصاص داده‌ام و اثرات متناقض مداخلات تاریخی او بر بدن موسیقی ایرانی را نشان داده و کوشیده‌ام میان مواد

تاریخی و اجتماعی شکل‌گیری سوژه‌ی وزیری با موسیقی‌اش پیوندی برقرار کنم؛ این‌که وزیری چگونه با وجود اعمال یک نظم نظامی-استعماری بر بدن ماده‌ی موسیقایی ایرانی امکان‌های پیشرویی هم در تاریخ این موسیقی ایجاد می‌کند و چگونه نگرانی‌اش بابت زندگی اجتماعی موسیقی و موسیقی‌دانان ایرانی، هم‌زمان با تحمیل بیرونی عناصر ایجابی خاصی بر این زندگی، واجد نوعی ویژگی در مقام مصلح اجتماعی برای صیانت از زندگی به‌طور کلی هم هست.

فصل «ابتدال» یک میانجی میان میراث تاریخی وزیری و گفتار «اصالت» در فصل‌های بعدی است. در این فصل، قدری درباره‌ی حیات موسیقایی در دهه‌ی ۱۳۲۰ نوشته‌ام. جریان «مین‌باشیان-محمود» که مخالف پروژه‌ی وزیری است در همین فصل ظاهر می‌شود. ظهور فراگیر نهاد رادیو، کافه و موسیقی مردم‌پسند در این دهه، هم‌زمان با بروز تصویر جدیدی از حیات اجتماعی موسیقی، نخستین مفهوم‌پردازی‌های گسترده از مفهوم «ابتدال» در موسیقی را رؤیت‌پذیر می‌کند. «ابتدال» در این دهه بیش از هر چیز از نظرگاه وزیری و پیروانش به نقد کشیده می‌شود. همچنین در دهه‌ی ۱۳۲۰، به‌دلیل اشغال ایران، مفهوم «ایران» و مرزهای سرزمینی مجدداً به مسئله تبدیل می‌شود و مسائل و تنازعات خاصی را در میدان موسیقی ایران آشکار می‌سازد. با گذر از دهه‌ی ۱۳۲۰ و رسیدن به دهه‌ی ۱۳۳۰ و وقوع کودتا، آوای قسمی از مفاهیم و دریافته‌های تاریخی در میدان موسیقی بلند می‌شود که مسائل پیشین این میدان را به‌نحو جدیدی صورت‌بندی می‌کند. مفهوم «اندوه» در موسیقی ایرانی به تاریخ شکست‌های آن پیوند داده می‌شود و این‌همه به‌طور ناخواسته عناصر خاصی را به مفهوم «اصالت» در موسیقی وارد می‌کنند.

فصل بعد به نقش‌آفرینی دو تن از چهره‌های مؤثر بر گفتار «اصالت» می‌پردازد، که از اواخر دهه‌ی ۱۳۳۰ منادی «اصالت» در موسیقی می‌شوند. در این فصل، زندگی و عقاید آلن دانیلو-شرق‌شناس فرانسوی که برای بار نخست در فصل اول این کتاب ظاهر شد- و نیز مداخله‌اش در تاریخ موسیقی ایران بررسی می‌شود. همچنین در این فصل به داریوش صفوت می‌پردازم، موسیقی‌دانی ایرانی با تباری کاملاً متفاوت که در انتهای دهه‌ی ۱۳۳۰ در مرکزیت شبکه‌ی نخبگان مدافع «اصالت» قرار می‌گیرد و از سوی دستگاه فرهنگی پهلوی راهی فرانسه می‌شود تا پازل «اصالت»